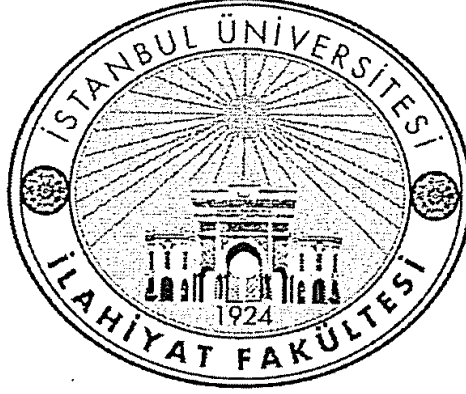

İlahiyat Fak. No : 4

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

REVIEW OF THE FACULTY OF DIVINITY OF ISTANBUL UNIVERSITY

Hakemli Dergi

SAYI: 4, YIL: 2001

İSTANBUL - 2002

SERMAYE VE TARİHSEL SÜREÇTE MALİ ARACI KURUMLARIN SERMAYEYE YAKLAŞIM TARZI

Servet BAYINDIR*

ÖZET

Gerek fıkıh gerekse iktisatta üzerinde önemle durulan konulardan biri sermayedir. Sermayenin tanımı, kişilerin sermaye üzerindeki tasarruf yetkisi ve sermayeyi işletme yöntemleri tarihte olduğu gibi günümüzde de tartışılmaktadır. Sermaye, ya doğrudan bireyler tarafından ya da dolaylı olarak malî aracı kurumlar tarafından işletilir. Tarihte malî aracı kurumların, sermayeyi işletirken iki sistemden birini tercih ettikleri görülür: Bir kısım malî aracı kurum, tasarruf sahipleri ile müteşebbisleri ticarî ortaklıklar çerçevesinde bir araya getirirken, diğerleri faiz esaslı, borçlu-alacaklı ilişkisi çerçevesinde bir araya getirmektedir. Bu uygulamalardan birincisi **Ortaklık Sistemi**, ikincisi ise **Kredi Sistemi** olarak adlandırılır. Bu makalede her iki sistem de felsefî ve ağırlıklı olarak tarihî boyutuyla ele alınmış olup, İslâm fıkıhında ortaklık sisteminin durumu ve fıkıh literatüründe önerilen organizasyonlar üzerinde durulmuştur.

SUMMARY

CAPITAL AND FINANCIAL INTERMEDIARY INSTITUTIONS APPROACHING WAY OF IT IN HISTORICAL PROCESS

In both of Islamic law and general economy, capital is one of the most important topics. Its definition, capital owner's authority over it and its treatment principles have still been discussed since several centuries.

Capital is invested either directly by its proper owner, or through the financial intermediary institutions. While using the capital these institutions follow two systems: one of them bring together the capital owners and businessmen by making profit shared between them; second one credit system. In this article we have tried to approach these two systems in philosophical and especially historical aspects. At the end, we've demonstrated that sharing system is recommended in Islamic law, and we studied its different organizations additionally.

* * *

A. SERMAYE

1. Tanımı

Sermaye dilimize Farsça'dan geçmiş bir kelimedir. "Ser" baş, "maye" mal, "sermaye" "baş mal, ana mal" anlamına gelir. Bir kısım batı dillerindeki karşılı-

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Bilim Dalı Araştırma Görevlisi.

ğı ise "kapital"dır. Sermaye ya da kapital sahibine "sermayedâr" veya "kapitalist" adı verilir¹.

Kur'an-ı Kerim'de sermaye anlamında "re'sü'l-mâl"² ve "bidâa"³ kelimeleri geçer. Re'sü'l-mal "kâr ve benzeri artışların dışında kalan ana mal"⁴; "bidâa" ise "ticaret için ayrılan mal"⁵ anlamındadır. Sözlük anlamı, "denge noktasından sağa veya sola sapma (meyl)"⁶ olan "mal" Kur'an-ı Kerim'de tekil ve çoğul halde yaklaşık seksen yerde geçer. Kur'an-ı Kerim'e göre mal, insanın hayatını sürdürmesi için kendisinden yararlandığı⁷, mevcudiyetiyle övünç duyduğu⁸, daha fazla elde etmek için çalışıp çabaladığı⁹ altın, gümüş¹⁰, demir¹¹, bağ, bahçe, ziraî ürünler¹², hayvanlar¹³, v.s. gibi her türlü yer üstü ve yer altı kaynağıdır¹⁴. Sermaye İslâm hukukunda "mal" kavramı içinde ele alınır. Mal ise "insanın fitraten meylettiği, ihtiyaç anında kullanılmak üzere biriktirilmesi mümkün olan şey" diye tanımlanır¹⁵. Hukukta mal, çeşitli şekillerde tasnif edilir. Bunlardan biri de malın arz ve ayn şeklindeki tasnifidir. "Arz" (*meta*) para, hayvanlar, keylî ve veznî malların dışındaki emtia ve kumaş gibi bizzat kendilerinden yararlanan şeylerdir¹⁶. "Ayn" ise muayyen (belirli) ve müşafihhas (somut) olan mallar için kullanıldığı gibi¹⁷ "nakit" te denilen basılı madenî altın ve gümüş paralar için de kullanılır. "Arz" kelimesine karşılık "ayn" kullanıldığında daha çok nakit para kastedilir¹⁸.

Sermayenin iktisatta da çeşitli tanımları yapılmıştır. Bu tanımlardan bir kaçışöyledir: Sermaye, "Bir kimsenin, bir ailenin ya da bir işletmenin sahip olduğu ve gelir getirebilen mal varlığı"; "Bir ticari işletmeye ya da ortaklığa ko-

1 Tuğlacı, Pars, Okyanus *Türkçe Sözlük*, Pars Yay., İstanbul 1974, "sermaye" mad., s. 2554; Şükûn, Ziya, *Farsça-Türkçe Lügat*, İstanbul 1996, II, 1194; - *el-Ba'abaki, Munir, al-Mawrid Kâmusu İngilizî - Arabî*, Beyrut 1988, "capital" mad., s. 150.

2 el-Bakara, 2/ 279.

3 Bk. Yûsuf, 12/19, 62, 65, 88.

4 Hammad, Nezih, *İktisadî Fıkıh Terimleri*, (çev. Recep Ulusoy), İstanbul 1996, s. 274.

5 el-İsfahânî, Râğıb, *Müfredât*, "bidâa" mad., Beyrut 1996, s. 128.

6 el-İsfahânî, "m-y-l" mad., s. 783.

7 Bk. en-Nisa, 4/5.

8 Bk. el-Kehf, 18/ 34; Sebe, 34/ 35.

9 Bk. el-Hadîd, 57/ 20.

10 Bk. et-Tevbe, 9/ 34.

11 Bk. el-Hadîd, 57/ 25.

12 Bk. el-Kehf, 18/ 32-35, 40.

13 Bk. en-Nahl, 16/ 5-8.

14 Bk. Lokmân, 31/ 20.

15 Öztürk, Osman, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İstanbul 1973, mad., 126.

16 Mecelle, mad. 131.

17 Mecelle, mad. 159.

18 el-Hasenî, Ahmed, *Tatavvuru'n-nkûd fî davi's- şer'atî'l-İslâmiyye maa'l-inâyeti bi'n-nukûdu'l-kitâbiyye*, (İslâm'da Para, çev: Adem Esen), İstanbul 1996, s. 21.

nan para ya da mal"¹⁹; "Üretilmiş üretim vasıtaları"²⁰; "Mal ve hizmet üretmek için kullanılan bilimum üretim araçları"²¹; "Üretilmiş olan ve üretimde emeğin üretkenliğini arttıran her türlü araç ve gereç."²² Farklı tanımlamalara rağmen günümüzde sermaye denince "Gelir elde etmek üzere işletilebilecek her türlü mal"²³ akla gelmektedir.

Tanımlardan anlaşıldığı üzere hem fıkhîta hem de iktisatta sermaye denince ilkönce para değil, mal akla gelmektedir. Bu tür bir algılamaya paraya yüklenen fonksiyonlar neden olmaktadır. Çünkü paraya atfedilen fonksiyonlar içerisinde "üretim aracı olma" diye bir fonksiyon yoktur²⁴. Fakat paranın değişim aracı olarak kullanılmasıyla, insanlar servetlerini mal olarak değil para olarak biriktirmeye başlamışlardır. Öyle ki, zenginlik ölçüsü mal ile değil para ile ifade edilir hale gelmiştir. Ayrıca tarihte altın, gümüş, arpa, buğday, hurma, tuz, bıçak, kılıç gibi değişik mallar da para olarak kullanılmıştır²⁵. Bu durum mal ile para arasında sıkı bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Dolayısıyla sermayeyi, "ticarî veya sınaî amaçlı para ya da paraya dönüştürülmesi mümkün olan mal"²⁶ diye tanımlamak mümkündür. Parayı sermayenin mücerred şekli olarak da kabul edebiliriz²⁷. Zira para, malları satın alma ve kanûnî ödeme vasıtasıdır.

Biz çalışmamızın kapsam ve hedefini dikkate alarak sermayenin parasal yönü üzerinde duracağız. Dolayısıyla bundan böyle sermaye kavramıyla parasal sermayeyi kastetmiş olacağız.

2. Sermaye Mülkiyeti

İnsanın sermaye üzerindeki mülkiyeti problemi, iktisadî sistemlerde tartışılan konulardan biridir. Kapitalist anlayışa göre insanın sermaye üzerinde mutlak mülkiyet hakkı vardır. Kişi sermayeyi hiçbir sınırlamaya tabi olmaksızın dilediği şekilde işletebilir. Bu sistemde sermaye üretime genellikle kredi yoluyla katılır. Sermaye sahibi, herhangi bir emek harcamamasına rağmen kredi sayesinde faiz adı altında bir gelir elde eder. Bu anlayışa göre faiz, üretim sürecine katılan sermayenin haklı ve meşru bir geliridir²⁸.

19 *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, İstanbul 1986, XVII, 10372.

20 Baban, Şükrü, *İktisat İlminin Umumi Prensipleri*, İstanbul 1956 s. 63.

21 Erdoğan, Sabri, *İslâm Ekonomisinde Tasarruf ve Ekonomik Gelişme*, İstanbul 1992, s. 39.

22 Atılğan, Ahmet, *İslâm'ın Ekonomik Politikaları*, İstanbul 1996, s. 48.

23 *Ak İktisat Ansiklopedisi*, İstanbul t.y., II, 829-831.

24 Değişim aracı olma, tasarruf aracı olma, kıymet (hak) ölçüsü olma paranın en önemli fonksiyonlarıdır.

25 Ersoy, Arif, *İktisadî Müesseseler Tarihi*, İzmir 1986, s. 82-90.

26 Kal'acî, Muhammed Ravvas-Qunalbî, Hamid Sâdık, *Mu'cemu Luğati'l-Fukahâ'*, Beyrut 1985, s. 396.

27 Seyyâliyet derecesine göre sermaye ikiye ayrılır: 1- Seyyal sermaye: Seyyal sermaye paradır. Para arzuya göre her türlü mal şekline girebilen bir kapitaldir. Zira para, malları satın alma ve kanûnî bir ödeme vasıtasıdır. 2- Bağlı sermaye: Paradan başka her şekildeki sermayeye bağlı sermaye denir. (*İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, (Haz. Alkan, İsmet – Tufan, Aslan Yazman) İstanbul 1953, "sermaye" mad., VIII, 234.

28 Zeytinoglu, Erol, *Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Sistemler*, İstanbul 1992, s. 178-196.

Marksizim'de ise, diğer üretim faktörlerinde olduğu gibi sermaye de de özel mülkiyet hakkı tanınmamış böylece sermayenin geliri problemi kökten çözülmeye çalışılmıştır²⁹.

İslâm'da sermaye üzerinde özel mülkiyet hakkı tanınmış ve insanlar arasında servet-gelir farklılaşması, iş bölümünün gereği kabul edilmiştir. Nitekim Kuran-ı Kerimde "Görmediniz mi, Allah, göklerde ve yerlerde bulunan şeyleri sizin emrinize verdi ve görünür- görünmez nimetlerini üstünüze saçtı."³⁰ "Yoksa Rabbi'nin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar? Şimdiki hayatta, onların geçimliklerini aralarında paylaştiran, birbirlerine iş gördürmeleri için kimini kimine derecelerle üstün kılan biziz."³¹ ifadeleriyle mülkiyet hakkına yer verilmiştir. İnsan, sermayeyi elde etme ve harcama aşamasında belli kurallara uymakla yükümlüdür. İnsanın emrine verilen bütün kaynak ve imkânlar, onun dilediği gibi tasarrufta bulunacağı bir mal değil, tıpkı çocuklar gibi, bir imtihan aracıdır³². Diğer taraftan İslâm'ın sermaye üzerindeki tasarruf anlayışında getirdiği sınırlamalardan en önemlisi faiz yasağıdır. Dolayısıyla dengeli bir gelir dağılımının amaçlandığı ekonomik bir sistemde kredi uygulaması olmamalıdır. Çünkü faiz, kredi sisteminin bir ürünü olup, toplumsal hayatta adalet prensiplerinin zedelenmesine ve haksızlıkların ortaya çıkmasına yol açan en önemli etkenlerden biridir. Kur'an-ı Kerim'in bu konuya yaklaşımı ise şöyledir: "Eğer tevbe edip (faizden) vaz geçerseniz ana sermayeniz sizindir; böylece ne zulmetmiş ne de zulme uğramış olursunuz."³³

B. TARİHSEL SÜREÇTE MALÎ ARACI KURUMLARIN SERMAYEYE YAKLAŞIM TARZI

Sermayenin ana kaynağı tasarruftur. Gelirin tüketilmeyen kısmına tasarruf denilmektedir³⁴. İslâm'da israfı ve cimriliği reddeden dengeli bir tüketim modeli öngörülmüştür. Bu konuda Kuran-ı Kerimde şöyle buyurulmaktadır: "Ve onlar ki harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar"³⁵. "Eli sıkı olma; büsbütün eli açık da olma; sonra kınanır, (kaybettiklerinin) hasretini çeker durursun"³⁶.

İslâm servet sahibi olmayı teşvik etmiş ve hatta dinî görevlerin bir çoğunu onunla ilişkilendirmiştir³⁷. Önemli olan, sermayeyi helal yollarla biriktirip-

29 Zeyinoğlu, s. 236.

30 Lokmân, 31/20.

31 ez-Zuhuf, 43/32.

32 Bk. et-Teğâbun, 64/15.

33 el-Bakara, 2/279.

34 Erdoğan, *İslâm Ekonomisinde Tasarruf ve Ekonomik Gelişme*, s. 5.

35 el-Furkân, 25/67.

36 el-İsra, 17/29.

37 Bk. el-Bakara 2/184; Al-i İmrân, 3/97; el-En'âm, 6/141; el-Mücâdele 58/3-4.

âtil bırakmadan- piyasada dolaşımını sağlamaktır. Sermayenin belirli zümrelerin tekeline girmesi veya âtil tutulması İslâm'da hoş karşılanmamıştır³⁸. Zira sermaye piyasadan tecrid edilmiş halde bir kenara bırakıldığında sermaye olma fonksiyonunu yitirmektedir.

Tasarruf edenler, birey veya kurumlardan oluşabilir. Bunlar sermayelerini dinî veya iktisadî nedenlerle âtil halde tutamayacaklarına göre üretime sevk etmek zorundadırlar. Ancak miktar olarak az olması veya tasarruf edenlerin girişim yetenek veya arzusundan yoksun oluşu gibi nedenlerle, tasarrufların, bizzat tasarruf edenler tarafından reel yatırıma dönüştürülme imkânı genelde sınırlı olmuştur. Bu durum, mevcut birikimleri toplayıp bir araya getirecek ve daha sonra bunları girişimcilere aktaracak bir sistemin doğuşunu gerekli kılmıştır. Bu sisteme "malî aracılık sistemi" adı verilmektedir. Tarihte malî aracı kurumların sermayeye yaklaşım tarzında başlıca iki sistemin esas alındığı görülür: Birincisi; **Ortaklık sistemi**, ikincisi **Kredi sistemi**.

1. Ortaklık Sistemi

Tasarrufların ortaklık sermayesi olarak toplanıp ticaret veya ortaklıklar yoluyla işletilmesine ortaklık sistemi denir. Kuran-ı Kerim'in çeşitli ayetlerinde ticarî ortaklığa temas edilmektedir: Hz. Dâvud'un hakemlik yaptığı bir kıssada "..(mallarını birbirine) karıştıran (ortak)ların bir çoğu birbirine zulmederler"³⁹ buyurularak kadîm tarihten beri insanlar arasında ortaklıkların varlığına işaret olunur. "Allah, (puta tapanla tek Allah'a inananın durumunu anlatmak için) bir temsil getirdi: Birbiriyle çekişen **ortakların** sahip olduğu bir adam ile yalnız bir kişiye bağlı olan bir adam. Şimdi bu ikisinin durumu bir olur mu? Övülmek yalnız Allah'a yaraşır. Ancak onların pek çoğu bunu bilemezler"⁴⁰ meâlindeki ayette ise bir çok ortağın yönetimi altındaki bir insanla, bir çok tanrının otoritesini kabul eden insan arasında benzerlik kurularak, ortaklık düşüncesinin insanların zihnindeki mevcudiyetine temas edilmektedir. Ancak bu ayetlerde "akit ortaklığı"ndan çok "mülk ortaklığı"na atıfta bulunulduğu görülmektedir.

Sermayenin ortaklık yöntemiyle işletildiğine dair örneklere hem Yahudi hem Roma hem de İslâm hukukunda rastlanmaktadır. Yahudi hukukuna göre sermayedârın sermayesini ticaret yapmak üzere bir müteşebbise vermesiyle kurulan ortaklığa "İska" adı verilir. İska'da kâr, ortakların üstlendiği sorumluluk nispetine göre belirlenir. Mûsevî hukukunun müdevvinlerinden Maimonides, (1135-1204) İska'yı "musevî usulü" iska ve "gayri musevi usulü iska" diye ikiye ayırmıştır. Maimonides'e göre meydana gelen zarardan müteşebbisin sorum-

38 ct-Tevbe, 9/ 34, 35.

39 Sâd, 38/ 24.

40 ez-Zilmer, 39/ 29.

lu olmadığı iska (*krad, mudâraba*) "gayri musevî usûlü iska", işletmecinin kıs-
mî sorumluluğunun bulunduğu iska ise "musevî usûlü iska"dır.

M.Ö. ikinci yüz yılda Roma'da "Societasalicuius negotitionis" adı verilen bir ortaklık türünün mevcut olduğu, daha sonra bu ortaklığın Commenda adıyla meşhur olduğu rivayet olunur⁴¹. Commenda, sermaye olarak mal, nakit veya gemi ortaya koyan bir şahısla bu sermayeyi çalıştıracak bir müteşebbis arasında kurulan bir ortaklık türü idi. Daha sonra bu tür şirket kara ticaretinde de uygulanmaya başlandı⁴².

Tasarrufların ortaklık sistemiyle değerlendirildiği bölgelerden biri de Ortadoğu, özellikle de Arap yarımadası idi. Kaynakların bildirdiğine göre İslâm öncesi Cahiliye Araplarından bir kısmı sermayelerini ortaklık esasına göre değerlendiriyordu. İbn Hazm (ö. 466/ 1063) sermayenin ortaklık yöntemiyle işletilmesinden ibaret olan mudârabanın cahiliye Arapları tarafından bilindiğine işaret ederek "Kureyş'lilerin ticaret ehli olduklarını, içlerinde ticaret için sefere çıkamayan yaşlı, kadın, küçük, yetim, iş sahibi ve hastaların, mallarını ticaret yapabilecek bir müteşebbise kârından belli bir miktar ödeme şartıyla mudâraba yoluyla verip işlettiklerini, Rasulullah'ın bunu İslâm'a uygun bulduğunu ve müslümanların onunla amel ettiklerini belirtmektedir"⁴³.

Hem İslâm'da hem de İslâm öncesi kutsal dinlerde sermayenin ortaklık esasına göre değerlendirilmesi tercih edilmiştir. Çünkü, ortaklık sisteminde bir teşebbüsün nimet ve külfetinin paylaşımı sözkonusudur. Yani hem sermayedâr hem de müteşebbis, kâra olduğu kadar zarara da katlanmayı göze almaktadır. Bu durum müteşebbis kadar sermayedârin da dikkatli, aktif ve dinamik olmasını sağlar. Ortaklık durumunda sermayenin faiz şeklinde garanti edilmiş bir geliri olmadığı ve her şey ortak teşebbüsün performansına bağlı olduğu için, her ortak, ortaklığın kaderiyle ilgilenme ihtiyacını hisseder. Böylece toplumdaki ortaklık statüsüne sahip aktörlerin ekonomik motivasyonu artmış olur. Ekonomik motivasyondaki artışın normal bir sonucu ise iktisadî etkinlikteki artıştır. Ortaklık sisteminin diğer bir sonucu da sermayenin bağımsız, gayri şahsi bir hale gelmesinin engellenmesidir. Sermaye gayri şahsi, otonom bir hal aldığı anda hem belirli güç odaklarının tekeline girme ihtimali artmakta hem de bireylerin pasifize olmasına yol açmaktadır⁴⁴. İşte bu ve benzeri nedenlerden dolayı İslâm tarihinde sermaye sahipleri, birikimlerini daha çok ortaklık esasına göre değerlendirmeyi

41 Gedikli, Fethi, *16. ve 17. Asır Osmanlı Şer'iyye Sicillerinde Mudâraba Ortaklığı: Galata Örneği* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996), s. 14 (Udovitch: *At the Origins of the Western Commenda; Islam, Israel, Byzantium*, 1992, s. 201'den naklen)

42 Şekerci Osman, *İslâm Şirketler Hukuku Emek- Sermaye Şirketi*, İstanbul 1981, s. 39

43 İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, (Tahkik, Dr. Abdulgaffâr Süleyman el-Bendârî), Beyrut 1998, VII, 9

44 Orman, Sabri "Kur'an ve İktisat", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-II*, İstanbul 2001, s. 245-258

tercih etmişlerdir. Bunun için de ortaklık esasına göre çalışan ve günümüz bankalarının işlevlerini dönemin şartlarına göre yerine getiren malî aracı kurumlar geliştirmişlerdir. İş adamlarına ortaklık esasına göre finansman te'min etmek, işlemlerinin hızlı ve güvenli bir şekilde yapılmasında yardımcı olmak v.b. gibi hizmetleri yerine getirmek üzere geliştiren kurumların başında Beytü'l-mal, sarraflar, dostluk cemiyetleri ve emek –sermaye ortaklığından ibaret olan mudâra-ba şirketleri gelmektedir.

a. Beytü'l-Mal

Beytü'l-mal, devlete ait her türlü mal varlığının ve gelirlerin toplandığı, harcamaların yapıldığı, haklara ve borçlara ehil bağımsız bir kurumdu. Temeli Hz. Peygamber tarafından atılmış Hz. Ömer (ö. 23/ 644) döneminde (13-23/ 634-643) de bağımsız malî bir kurum özeliğini kazanmıştı⁴⁵. Beytü'l-mal'in devletin hazinedarlığı, gelir ve giderlerinin takibi dışında konumuzla da ilgisi bakımından önemli bir işlevi de kişilere ticari borç vermesi idi.

Muayyen bir bölgedeki Beytü'l-mal şubesinden borç alan bir kişi, başka bölgedeki Beytü'l-mal'e bunu ödeyebiliyordu. Hz. Ömer'in halifeliği zamanında Basra valisi Ebu Mûsa el-Eş'arî (ö. 42/ 663), Halifenin iki oğlu Abdullah b. Ömer (ö. 73/ 693) ve Ubeydullah b. Ömer'e (ö. 37/ 657) Beytü'l-mal'in Basra şubesinden Medine'deki merkez Beytü'l-mal'e götürülmek üzere bir miktar para vermiş, onlarda bu para ile Irak'tan ticaret malı alıp Medine'ye götürmüşler ve orada satıp Beytü'l-mal'in parasını ödemişlerdi. Hz. Ömer bu ticaretten elde edilen kârın yarısını Beytü'l-mal için alıkoymuştur⁴⁶. Bu uygulama, devletin vatandaşıyla ortaklık kurup sermayesini ortaklık esasları dahilinde değerlendirebileceğini göstermektedir.

b. Sarraflar

Altın ve gümüş gibi değerli madenleri alıp satmayı, fiyat farkıyla para bozmayı meslek edinen kimselere sarraf adı verilir. İslam ülkelerinde çeşitli değer ve türden paralar tedâvülde olduğu için sarraflar paraları birbiriyle değiştirmek, borç para vermek, poliçe (süftece ve çek) alım satımı yapmak, devlet yüklerinin gelirini tahsil etmek ve ödemeleri yapmak gibi işlerle uğraşırlardı⁴⁷. Ayrıca sermayesi olup da işletme imkânı bulamayan özellikle yüksek rütbeli devlet memurları ve bilim adamlarının sermayelerini ortaklık esasına göre işletirlerdi.

45 Yeniçeri, Celal, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, İstanbul 1984, s. 46.

46 Erkal, Mehmet, "Beytü'l-mal", DİA, VI, 94.

47 Taşdemir, Latif, "Osmanlı Devleti'nde Banker – Sarraf Faaliyetleri Yahut Bir Gerileme Sebebi Olarak Bankacılıktaki Gecikme" *Osmanlı*, Ankara 1999, III, 465.

Sarraflar bir çeşit bankacılık hizmeti görüyorlardı; şehirler ve ülkeler arasında paranın güvenli bir şekilde naklini sağlıyor, bunun için de süftece uygulamasından yararlanıyorlardı. Rivayet edildiğine göre İbni Zübeyr (ö.73/ 692) ve İbni Abbas (ö. 68/ 687) Mekke’de tüccarlardan gümüş para alıyor, sonra onlar için Basra ve Kûfe’deki iş adamlarına mektup yazıyordu. Tüccarlar ödedikleri meblağı orada tahsil ediyorlardı⁴⁸. Süftece uygulaması Orta Asya Müslüman Türk toplulukları arasında da yaygındı. Orta Asya’da ticaretin gelişmesinin en önemli nedenlerinden birinin süftece uygulaması olduğu rivayet edilir⁴⁹. Sarraflar bir çeşit çek de tanzim ediyorlardı. İbni Havkal (ö. 367/ 977 sonra) Basra, Kûfe ve Bağdatlı tüccarların devamlı şekilde Mağrib’e mal götürüp getirdiklerini anlattıktan sonra orada şahitler huzurunda tanzim edilen çekleri gördüğünü ve yerli tüccarlardan Muhammed b. Sa’dun adında birinin borcu için 42000 dinarlık bir çek yazıldığını kaydetmektedir⁵⁰.

c. Dostluk Cemiyetleri

Sermayenin ortaklık esasına göre işletilmesi geleneği Batı’da da mevcuttur. M.S. 1118’de Hıristiyan hacıların mal ve canını korumak için kurulmuş olan Temple mezhebi ve mensubu olan Templierler yapılan bağışlarla büyük ölçüde servet ve nüfuz sahibi olmuşlar, Avrupa’da 1000’den fazla şubeleri olan bu kuruluş, askeri ve ticarî amaçlarla faizsiz kredi vermiştir.

Kilisenin faizi serbest bırakmasıyla faizciliğin hızla yayıldığı Batı Avrupa’da tepki olarak "Dostluk Cemiyetleri" (*Friendly Societies*) ve "Yardım Cemiyetleri" (*Benefit Societies*) kurulmuş ve üyelerinin finansman ihtiyaçlarını faizsiz olarak karşılama gayreti içerisinde olmuşlardır⁵¹. Günümüzde de de İngiliz kâr dağıtımına göre çalışan yatırım tröstlerinin ortaklık esaslı malî aracı kurumlara çok yakın olduğu belirtilmektedir. 1462 yılında P. Michel ve Milan tarafından kurulan ünlü kredi kuruluşu Mondöpiyete’lerin, ilk zamanlarda faizsiz ikrazatta buldukları ve daha sonraları kötü idare ve masrafların ağırlığından dolayı faizli sisteme döndükleri rivayet edilir⁵².

d. Mudâraba Ortaklığı

Bir tarafın sermayesini, diğer tarafın emeğini koyarak oluşacak kârı paylaşmak üzere yaptıkları ortaklığa mudâraba denilmektedir⁵³. Mudâraba hazır para ile kurulabilen bir emek-sermaye ortaklığıdır⁵⁴. Mudâraba sisteminde yatı-

48 Sâlih, Ahmed Ali, *et-Tanzîmâtü'l- içtîmâliyyetü ve'l-iktisâdiyyetü fî'l-Basra*, Bağdad, 1953, s. 264.

49 Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1999, s. 383.

50 Yeniçeri, s. 120.

51 Akın, Cihangir, *Faizsiz Bankacılık ve Kalkanma*, İstanbul 1986, s. 111.

52 Ulutan, Burhan, *Bankacılığın Takâmülü*, Ankara 1957, s. 38.

53 Şekerci, İstanbul 1981, s. 249.

54 es-Serahsî, Şemsüddîn, *Mebstât*, Beyrut 1989, XXII, 33.

rımcı, sermayesini veya ticarete konu olacak malını, bu malı sattıktan sonra sermayeyi geri getirecek olan bir müteşebbise teslim eder. Gerçekleşen kâr yatırımcı ile müteşebbis arasında önceden kararlaştırılan oranda paylaşılır. Eğer müteşebbisin kusuru olmaksızın sermayenin tümü veya bir bölümü helâk olursa bu zararı yatırımcı üstlenir. Müteşebbisin zararı emek ve zamanıyla sınırlı kalır⁵⁵.

Temeli İslam öncesine dayanan ve İslâm'da da meşrû kabul edilen mudâ-raba, İslam tarihinin hemen her döneminde sermayedâr ve iş adamlarının baş vurduğu bir ortaklık çeşididir. Tarihte mudârabaya ilişkin çok sayıda örnek bulmak mümkündür. En önemlisi Hz. Muhammed'in müstakbel eşi Hatice ile kurduğu ortaklıktır. Hz. Peygamber 25 yaşlarına ulaşınca amcası Ebû Tâlip'in de teşvikiyle Hatice'ye ortaklık teklifinde bulundu. Varılan mutabakata göre; iş Muhammed'den, sermaye Hatice'den olmak üzere aralarında bir mudâ-raba ortaklığı kuruldu. Bu ortaklık çerçevesinde Hz. Muhammed, **Şam** (*Busrâ kasabasına*), **Yemen** (*Tihâme bölgesindeki Hubeşe panayırına*) ve **Ürdün** (*Carş kasabasına; iki kez*) ticari seferler yaptı. Bu seferlerde Hz. Muhammed muhtemelen tabaklanmış deri, yün ve Mekke civarından temin edilen hurma götürüp satıyor karşılığında hazır giysiler ve kumaş alıyordu⁵⁶. Hz. Ömer, Hz. Osman (ö. 35/656), Hz. Ali (ö. 40/661), Abdullah b. Mes'ud (ö. 32/652), Abdullah b. Ömer, Ubeydullah b. Ömer ve Hz. Aişe (ö. 58/678) gibi bir çok sahabî de ticari işlemlerinde mudâ-raba yöntemine başvurmuşlardır⁵⁷. Abbas b. Abdilmuttalip (ö. 32/653) sermaye ile deniz yolculuğuna çıkmama, vadide konaklamama, canlı hayvan ticareti yapmama gibi şartlarla ortağıyla mudâ-raba yapardı. Duruma vakıf olan Hz. Peygamber ise herhangi bir şey dememek suretiyle bu durumu onaylamış oluyordu. Meşhur hukukçu Süfyan es-Sevrî'nin (ö. 126/743) mudârip olarak Yemene ticarete çıktığı, Abbasi halifelerinden Mansur'un döneminde (136-158/753-774) bir mudâribin Çin'e seyahat edip iyi kazanç elde ettiği kaynaklarda yer almaktadır. Yine dikkat çeken bir uygulama Kordova'yı bir süre idare eden Cevher b. Muhammed'in (ö. 435/1043) tacirlere hazineye ait paradan mudâ-raba usûl-leri çerçevesinde para vermesi olayıdır. Fâtımîler (909-1171) ve Eyyûbiler (1174-1524) devrinde de mudâ-raba akdinin yaygın olarak uygulandığına dair rivayetler mevcuttur⁵⁸.

Mudâ-raba Osmanlı devrinde bilhassa Galata'da gemi ticaretinin finansmanında çok yaygın bir uygulama alanı bulmuştur. Mudâ-raba ortaklığına yöne-

55 Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, s. 91.

56 Yeniçeri, *Hz. Muhammed ve Yaşadığı Hayat*, s. 180-188; Yüksel, Ahmet Turan, "Bir Tâcir Olarak Hz. Peygamber", *Diyanet İlmî Dergi* (Hz. Muhammed Özel Sayısı), Ankara 2000, s. 138-140.

57 Kasânî, Ebû Bekr b. Mes'ud, *Bedâiü's-Sana' fi tertîbi'ş-şerâ'i'*, Beyrut 1982, VI, 79.

58 Gedikli, Feîhi, *16. ve 17. Asır Osmanlı Şer'iyye Sicillerinde Mudâ-raba Ortaklığı: Galata Örneği*, s. 30.

len kişiler başta deniz ticaretiyle uğraşan gemi reisleri olmak üzere, vezirler, tacirler, müderrisler ve askerlere kadar geniş bir yelpaze içinde dağılmaktadır⁵⁹.

Gerek fıkıh külliyatındaki işlenişi gerekse tarihteki tatbikatıyla mudâra, ortaklık sisteminin modern uygulaması olan günümüz faizsiz bankacılık uygulamasının esasını oluşturmaktadır.

e. Modern Faizsiz Bankalar

Geçmiş ilk çağlara kadar uzanan, ortaklık esaslı malî aracı kurumların günümüze uyarlanmış şekli Faizsiz bankalardır. Bu bankalar İslam tarihinde mevcut olan ve Beytü'l-mal, sarraflar, mudâra ortaklıkları gibi kurumların ayrı birimler halinde gerçekleştirdikleri, ticari ortaklığa dayalı malî aracılık işlemleri ve diğer bankacılık hizmetlerini tek çatı altında yapmaya çalışmaktadır. Faizsiz bankalar ticaret yapmakta ve ortaklık esasına göre hizmet vermektedir⁶⁰. Modern faizsiz bankacılık düşüncesinin ilk ortaya çıkışı 1942'lere dayanır⁶¹. Pakistanlı Muhammed Üzeyir 1955 yılında "An Outline of Interestless Banking" adlı çalışması ile bu konuyu ciddi olarak gündeme getiren ilk bilim adamı olmuştur⁶². Daha sonra "Faiz Nazariyesi ve İslam" adlı eseriyle Enver İkbâl Kureşi, "İslama Göre Bankacılık" adlı eseriyle Naim Sıddîkî, "Faiz" adlı eseriyle Mevdûdî, "Faizsiz Bankacılık Üzerine Kısa Bir Açıklama" adlı eseriyle Muhammed Üzeyir, "Çağdaş Bankacılık İşlemleri ve İslam'ın Bu Konudaki Görüşleri" adlı eseriyle Abdullah el-A'rabî, "Faizsiz Bankacılık" adlı eseriyle Muhammed Necâtullah Sıddîkî ve "İslâm Ülkelerinin Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Stratejisi Olarak Faizsiz Bankacılık" adlı eseriyle Ahmed en-Neccar bu düşüncenin yaygınlaşmasında etkili olan isimlerdir.

Ticari ortaklığa dayalı ilk faizsiz banka 1963 yılında Mısır'ın *Myt-Gamr* kasabasında kurulmuştur⁶³. 1960'lı yıllarda İslâm ülkelerinin içinde bulunduğu geri kalmışlık kısılcından kurtulmaları için, tüm İslâm ülkelerinin katılımıyla bir "İslâm Kalkınma Bankası"nın kurulması fikri, Pakistanlı düşünür Prof. Menân tarafından ortaya atılmış, Aralık 1973'te Cidde'de yapılan "İslâm Ülkeleri Maliye Bakanları Toplantısı"nda, İslâm Kalkınma Bankası'nın (*Islamic Development Bank*) kurulmasına kara verilmiştir. Nihayet 20 Ekim 1975'te Türki-

59 Gedikli, Fethi., "Osmanlı Şirketleri", *Osmanlı*, III, 440; Mudâra'nın Osmanlı'daki uygulaması için bk. Gedikli, Fethi., *16. ve 17. Asır Osmanlı Şer'iyye Sicillerinde Mudâra Ortaklığı: Galata Örneği*.

60 Uçar, Mustafa, *Türkiye'de Dünya'da Faizsiz Bankacılık ve Hesap Sistemleri*, İstanbul t.y., s. 10.

61 Faizsiz bankacılığın teorisyenleri hakkında daha geniş bilgi için bakz: Cemâluddin Atıyyeh, *el-Bunâku'l-İslâmiyye beyne'l-Hurriyye ve't-Tanzîm*, Beyrut 1993, s.179-183.

62 Battal, Ahmet, *Özel Finans Kurumları*, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul 1989), s. 6.

63 A. Saleh, Nabil, *Unlawful gain and legitimate profit in Islamic law, Riba, gharar and Islamic banking*, Cambridge t.y., s. 87.

ye'nin de içinde bulunduğu, İslam Konferansı Teşkilatına üye 29 İslâm ülkesinin iştirâkiyle banka fiilen kurulmuş, böylece faizsiz bankalar bütün dünyada hızla yayılmaya başlamıştır. Günümüzde, başta Ortadoğu ve Arap ülkeleri olmak üzere dünyanın çeşitli ülkelerinde ortaklık esasına göre faaliyet gösteren 90'dan fazla malî aracı kurum vardır⁶⁴.

Türkiye'de ise ortaklık esasına dayalı bankalar, Özel Finans Kurumları (ÖFK) adıyla, Bankalar Kanununun 76. maddesinin verdiği yetkiye dayanarak⁶⁵ Bakanlar Kurulunun 16.12.1983. tarih ve 83 / 7506 sayılı kararnamesine istinaden kurulmuşlardır⁶⁶.

Kararnâmenin 1.maddesi, ÖFK'nın kuruluş, organ, faaliyet ve tasfiyesine ilişkin esasları belirleme yetkisini T.C. Merkez Bankası (MB)' nın görüşünü almak kaydıyla, Başbakanlığa vermiştir.

Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı (HDTM), tebliğin verdiği yetkiye dayanarak ÖFK'nın faaliyete geçmesi için, gerekli beyannâmenin içeriğinin belirlenmesi, cârî hesaplara ilişkin düzenlemenin yapılması, kâr ve zarara katılma hesaplarında toplanan fonların tâbi olacağı esasların tespiti vs. gibi hususlarda, MB'nın yetkili olduğuna dair 25.12.1984 tarihli Resmi Gazete (RG)'de bir tebliğ yayınlamıştır⁶⁷. MB, ise söz konusu düzenlemeleri içeren tebliğini 21.3.1984 tarihli RG' de yayınlamıştır⁶⁸. Bugün Türkiye'de ortaklık sistemine göre kurulmuş beş ÖFK vardır⁶⁹.

2. Kredi Sistemi

Tasarrufları, faiz ödeyerek toplayıp faizli borç verme sistemine kredi sistemi denir. Çağdaş ekonomiler bunu, fon oluşturmanın temel yolu olarak görürler. Bu işi daha çok banka adı verilen malî aracı kurumlar yapar⁷⁰. Kredi sistemi şöyle işler: Genellikle orta ve düşük gelir gruplarına mensup, tasarrufları ye-

64 Mâcid, İbrahim Ali, *el-Benk el-İslâmî li'l-temniyye*, Cidde 1982, s. 196; Merad, Ebu'l-Meccd, *el-Bunûku'l-İslamiyye Ma Leha ve Ma Aleyha*, Cidde, 1984, s. 39.

65 Bk. Bulutoğlu, Kenan, "İslâm Bankacılığı ve Türkiye'de Uygulanması" *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, Yıl. 21, Sayı: 4, Nisan 1984, s. 43-51.

66 "Özel Finans Kurumlarının Kurulması Hakkında 16/ 12/ 1983 Gün ve 83/ 7506 Sayılı Kararname" Bakanlar Kurulu Kararı", *Resmî Gazete*, 19. 12. 1983, sayı: 18256.

67 "Özel Finans Kurumları Hakkında 83/ 7506 Sayılı Kararname Eki, Karara İlişkin Tebliğ", *Resmî Gazete*, mad: 6, 16, 19, 20, 25, 25 Şubat 1984, Sayı: 18323 .

68 Bk. Durakbaşı, Necdet, "Özel Finans Kurumları Hakkında", *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, Ekim 1985, Yıl: 22, Sayı: 10, s. 37-48.

69 Bu kurumlar; Albaraka Türk A.Ş., Kuveyt Türk A.Ş., Anadolu Finas Kurumu A.Ş., Asya Finans Kurumu A.Ş., ve Family Finans'tan oluşmaktadır. Ayrıca 1994 yılında, aynı alanda hizmet sunmak üzere kurulan İhlas Finans Kurumu A.Ş.'nin, malî yükümlülüklerini yerine getiremediği gerekçesiyle 11 ŞUBAT 2001 tarihinde BDDK tarafından, faaliyetlerine son verilmiştir.

70 Bayındır, Abdülaziz, *Alım Satım ve Faiz*, (Basılmamış ders notları, İstanbul 2001), s. 36.

ni bir yatırımı finanse edemeyecek kadar düşük ve bağımlı çalışanlardan oluşan tasarruf sahipleri, kendilerine önerilen garantili faiz geliri karşılığında birikimlerini ödünç verirler. Çok sayıdaki küçük tasarruflar malî aracı kurumlar aracılığıyla bir araya getirilerek yüklü miktarda finansal kaynak oluşturulur ve genelde üst gelir gruplarına mensup, itibarlı fakat çok küçük bir müteşebbis gruba aktarılır.

Kredi sisteminin çok sayıdaki küçük tasarrufları bir araya getirerek üretime yönlendirme gibi olumlu işlevi yanında bir çok olumsuz yönleri de vardır. Bu mekanizma sayesinde finansal fonlar asıl sahiplerinden bağımsızlaşarak âdeta otonom varlığa sahip bir meta'ya dönüşmekte ve gayri şahsî bir nitelik kazanmaktadır. Fon arz eden taraf olan küçük tasarruf erbabı, tasarruflarını maktu faiz geliri şeklinde de olsa güvenli bir gelir elde edecek şekilde değerlendirdiğini düşündüğünden artık vade sonuna kadar onların akıbetiyle ilgilenme ihtiyacı hissetmez. Bu durum tasarruf sahiplerini etkisiz hale getirir. Zaten güçsüz olan bu insanlar, belli bir süre paralarıyla da ilgiyi kesince donuklaşırlar. Bunların yapacağı şey gidip bir iş yerinde çalışmaktır. Alacakları ücret veya maaş belli olduğu için iş yerinin gidişatı da onları ilgilendirmez. Onlar ücretlerini alır ve kendi işlerine bakarlar. Bunlar daha çok işçi ve memur sınıfını oluştururlar. Ellerindeki tasarruflar zamanla eriyip yok olur. Aldıkları ücret veya maaşlar da geçimlerine yetmemeye başlar. Giderek, geçim için borçlanmak zorunda kalırlar. Büyük kitleyi oluşturan bu insanlar kendi içine kapalı ve geçim derdi ile boğuşan kişiler haline gelirler. Sonunda mutsuz ve umutsuz geniş halk kitleleri ortaya çıkar.

Kredi sistemi sayesinde sermayeyi işleten müteşebbislere gelince, borçlanma yoluyla da olsa elde ettikleri ve hükmeder hale geldikleri yeni fonlar sayesinde ekonomik güçleri daha da artmış, mevcut durumları daha da güçlenmiş olur. Bu güç artışının sağlayacağı avantajlar bakımından sermayenin nihaî huku- kî mülkiyetinin kime ait olduğu önemli değildir. Önemli olan - onu elde tutmanın bedeli olan faizi ödemek şartıyla - onu kullanma hakkının fiilen kime ait olduğudur. Bu sayede sermayenin önemli bir yekûnüne hükmeder hale gelen az sayıdaki müteşebbis grup, sürekli artan servetiyle tatmin olmamaya başlar, ülkenin sosyal ve politik hayatını da yönlendirme gayretine girer. Kısacası, kredi mekanizması sayesinde son derece küçük bir grup, bütün bir ekonominin tasarruflarının tamamına hükmeder ve kendi öz kaynaklarıyla orantısız muazzam bir malî gücün tüm avantajlarını kullanır hale gelir⁷¹.

M.Ö. 1955-1913 yılları arasında Bâbilde hüküm süren Hammurabi, kredi sistemi ile ilgili kuralları yazılı hale getiren ilk devlet adamı olarak kabul edilir. Banker tanrıların en kudretlisi, Güneş Tanrısı Shamash'ın âdil kararlarını kendi-

71 Orman, "Kur'an ve İktisat", s. 249-250; Bayındır, Alım Satım ve Faiz, s. 6.

sine duyurduğundan bahisle, bunları 2.25 m. yüksekliğinde diroit bir blok üzerine kazıttırdı. Bu kâideler borç verme işlemlerinin nasıl yapılacağı, borçların vadesinde nasıl tahsil olunacağı, borçlunun hangi mallarının ne şekilde borca mahsup edileceği gibi hükümleri ihtiva etmekteydi. Hammurabi kanunlarına göre krediyi bir menfaat aracı olarak kullanmak meşru idi. Hammurabi kanunları banka mabedlerin ikraz işlerini düzenleyen bölümde "sibtou" adı verilen faizin alınmasına izin veriyordu. Bu faizin nisbeti buğday, arpa, hurma gibi misli malların ikrazında sermayenin üçte biri (%33), gümüşten oluşan nakit paranın ikrazında ise beşte biri (%20) olarak tespit edilmişti. Sadece tabîî afetler sebebiyle mahsul alınamayan seneler için faiz tahsil edilemeyeceği hükme bağlanmıştı⁷².

Kredi sistemi Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi üç kutsal dinde de yasak kılınmış olmasına rağmen Yahudiler ve Hıristiyanlar kutsal kitaplarını tahrif ederek bu sistemin meşrulaşmasında önemli rol oynamışlardır. Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğiğinde oradaki pazarlara Yahudiler hakimdi⁷³. Medine'de Yahudilerin piyasalara hakim olmalarının en önemli nedeni kredi sistemi çerçevesinde para ticareti, yani faizcilik yapmaları idi. Halbuki kutsal kitapları Tevrat'ta faiz haram kılınmıştı⁷⁴. Onlar kutsal kitaplarını tahrif edip bu yasağı yalnızca kendi dindaşlarına özgü kıldılar⁷⁵. Kendi dindaşları arasında ortaklık sistemine bağlı kalan Yahudiler, diğer din mensuplarıyla olan parasal ilişkilerinde kredi sistemini uyguladılar ve faizciliği bir meslek haline getirdiler. Yahudilerin bu tutumunu Kuran-ı Kerim şöyle açıklamaktadır: "Yaptıkları zulümler ve bir çok insanı Allah yolundan alkoymaları yüzünden daha önce kendilerine helal kılınmış tertemiz şeyleri Yahudilere haram kıldık. Ve ribayı almaları yüzünden- oysa ki ondan yasaklanmışlardı- ve haksız yollarla insanların mallarını yemeleri yüzünden, onların küfre sapanlarına korkunç bir azab hazırladık"⁷⁶. Medine Yahudilerinin yaptığı kredi ticareti ile günümüz modern bankalarının yaptığı kredi ticareti arasındaki tek fark, borç verme tekniklerindeki gelişmişlik düzeyi idi⁷⁷.

Hıristiyanlıkta da faiz yasaklanmıştı. İncil'deki faizle ilgili hüküm şöyledir: "Birilerine ondan bir karşılık ummak için ödünç vererseniz, bunun için hangi teşekkür beklenir? Günahkârlar da bir şey almak için birbirlerine ödünç verirler"⁷⁸. Hıristiyanlığın ünlü düşünürlerinden Saint Tomas (1224-1274) "borçtan

72 Mevnaier, Davphin, *Bankacılık Tarihi*, (çev: Aykut Akıncılar), İstanbul 1969 s. 11; *Büyükklarousse Ansiklopedisi*, VIII, 5001.

73 Kallek, Cengiz, "Medine Pazarı", *İktisat ve Din*, (Haz. Mustafa Özel) İstanbul 1994, s. 10.

74 Tevrat, Çıkış 22/ 25; Levililer 25/ 35,36,37; Tesniye 15/1-8; Tesniye 23/19-20; Yeremya 15/10.

75 Tevrat, Tesniye 15/3; 23/ 20.

76 en-Nisa, 4/160,161.

77 Afzalur Rahman, *Sifret Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, II, 500.

78 İncil, Luka 6/ 34.

faiz almak bizâtihi gayri âdil bir davranıştır. Zira bu mevcut olmayan bir şeyin bedel karşılığı satılması demektir ki bu bir eşitsizlik ve netice olarak bir zulümdür." diyerek faizciliği reddetmiştir. Hz. İsa'nın, faizcileri tel'in ettiği ve değneği ile kovaladığı rivayet edilir. Bu nedenle Roma'da ilk Hıristiyanlar bankacı ve borsacıların toplanma yeri olan **Basilicaları** şeytanın tapınağı olarak telakki etmiş ve ayaklanmalar sırasında tahrip ederek ilk kiliseleri Basilicaların yerlerine kurmuşlardır⁷⁹. Hıristiyanlığın faize karşı bu tutumu XVI. yüz yıla kadar devam etti. Calvin'in (Ö. 1564) yoğun gayretleriyle ilk defa faize Cenevre'de 1574 yılında resmen izin verildi⁸⁰. Böylece Yahudiler gibi Hıristiyanlar da kutsal kitaplarındaki yasağa rağmen faize cevaz vererek kredi sistemini uygulamaya başlamış oldular.

Kredi sistemine dayanarak faizcilik yapan malî aracı kurumlar tarihin hemen her döneminde var olmuştur. Bu işlev tarihte banka-mabedler ve bankerler tarafından yapılırken, günümüzde modern faizli bankalar aracılığıyla yapılmaktadır.

a. Banka-Mabedler ve Bankerler

Kredi sisteminin işleminde bankaların önemli rolü vardır. Tarihte ilk bankaların mabedler, ilk bankacıların da din adamları olduğu ileri sürülür. İnsanlar ilk çağlardan beri dokunulmazlıkları bulunan mabedlere güven duymuşlar ve servetlerini çalınma ve kaybolma riskine karşı buralara emanet etmişlerdir. Din adamları insanların tanrı adına sadaka yahut adak olarak mabedlere bağışladığı malları ihtiyaç sahiplerine karşılıksız ödünç olarak vermişlerdir. Bu durum malî aracılık sisteminin başlangıçta mabedlerce ve faizsiz olarak yürütüldüğünü göstermektedir. Mabedlerin yarattığı güven duygusu insanların diğer mallarını da mabedlere emanet bırakmalarına yol açmış, ancak herkesin bir anda gelip emanet malını istemediğini gören din adamları, bu malları ihtiyaç sahiplerine belli bir faiz karşılığında borç vermeye başlamışlardır. Böylece ikraz işlemi bir kazanç kapısı haline gelmiş ve kredi sisteminin temelleri atılmıştır. Bu durumu gören bazı zengin kişiler de kredi esasına dayalı malî aracılık işlemleriyle uğraşmaya başladılar. Mezopotamya'da Kızıl tapınak, Eski Yunan'da Delos, Parthenon ve Apollon tapınağı banka mabedlerin ilk örnekleri olarak kabul edilir. Sümer ve Babil'de Egîbi ve Murashu aileleri, Eski Yunan'da Trapezitler ve Kollubistler, Roma'da ise Argentârililer kredi esaslı özel bankaların ilk örnekleri olarak gösterilirler⁸¹.

79 Ulutan, s. 28; Tarlan, *Tarihte Para*, Ankara 1992, s. 10.

80 Uludağ, Süleyman, *İslâm'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, İstanbul 1988, s. 276.

81 Tarlan, s. 7.

b. Modern Faizli Bankalar

Kredi sisteminin günümüzdeki kurumlaşmış halini modern faizli bankalar oluşturmaktadır. Bu tür bankacılığın örnekleri ilk olarak Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Ortaçağın sonlarına doğru, Haçlı savaşlarının etkisi ile önce Güney Avrupa'da daha sonra bütün Avrupa'da ticari faaliyetler yaygınlaşmış ve feodal beylikler arasında artan ticari ilişkiler, çeşitli ağırlık ve şekildeki değişim araçlarının dolaşıma çıkmasına yol açmıştır. Böylece metalik paraların değerini belirleyen ve değiştiren bir faaliyet alanı meydana gelmiş, bu işlemi yapan sarraflara zamanla "banker", iş yerlerine de "banka" adı verilmiştir⁸². 17. ve 18. Yüzyıllarda ticarî senetlerin yaygınlaşması bankacılıkta yeni gelişmelere sebep olmuş, özellikle 18. yüzyılda banknot tedâvülünün hızlanması ile birlikte 19. yüzyıl boyunca bankacılık yayılmış, bankaların hacmi büyümüş ve merkezileşme başlamıştır⁸³. 1609'da kurulan "Amsterdam Bankası", 1694'te kurulan "İngiltere Bankası", 1800'de kurulan "Fransa Bankası" ve 1875'te Almanya'da kurulan "Rayşbank" günümüzde kredi esaslı bankacılık sisteminin öncüleri olarak tarihe geçmişlerdir.

Osmanlı'da Tanzimata kadar bugünkü anlamda bankaya rastlanmamaktadır. Osmanlı'da ilk banka 1847 yılında Bank-ı Dersaâdet adıyla Banker Baltazzi (Baltacı) ve Banker Alleon tarafından kurulmuştur. Ancak Osmanlı maliyesinin bankadan te'min ettiği 130 milyon kuruşluk kısa vadeli borcu geri ödeyememesi ve Fransa'da baş gösteren 1848 ihtilâlinin olumsuz etkileri sonucu 1852 yılında bu banka iflas etmiştir. Osmanlı'da 1863 yılında "Bak-ı Osmani-i Şahâne", 1872 yılında "Avusturya – Türk Bankası" ile "İstanbul Bankası" kurulmuştur. Bu bankaların tümünün sermayesi ya yabancılara ya da yerli gayri müslimlere aitti. Osmanlı'da yerli sermayeye dayalı ilk banka Mithat Paşa'nın (ö.1884) öncülüğünde 1864 yılında kurulan "Memleket Sandıkları" adlı bankadır ki, bu aynı zamanda günümüzdeki "T.C. Ziraat Bankası"nın çekirdeğini oluşturur. Birinci Dünya Savaşı esnasında 1917 yılında kurulan "Osmanlı İtibari Millî Bankası" ile Türkiye Cumhuriyetinde kredi esaslı, yerli sermayeli bankacılık gelişmeye devam etmiş ve bugünkü seviyesine ulaşmıştır⁸⁴.

SONUÇ

Toplumların kalkınmasında etkili olan en önemli unsurlardan biri sermayedir. Bireylerin doğrudan yatırıma dönüştürme imkânı genelde sınırlı olduğundan sermaye, daha çok malî aracı kurumlar tarafından işletilir. Malî aracı kurumlar sermayeyi işletirken ya kredi sistemini ya da ortaklık sistemini esas alırlar.

83 Hiç, Mükerrerem, *Para Teorisi*, İstanbul 1969, s. 43.

84 Bk. Tarlan, s. 65-70.

Kredi sisteminde birikimciler bilgi, tecrübe, emek v.s. gibi herhangi bir katkıda bulunmaksızın sadece sermayelerinin karşılığı olarak faiz adı altında bir gelir elde ederler. Bu sistem sayesinde sermaye, asıl sahiplerinden bağımsızlaşarak âdeta otonom bir varlığa dönüşür ve gayri şahsî bir nitelik kazanır. Bu durum birikimcilerin ekonomik motivasyonun olumsuz yönde etkilenmesine ve sonuçta ekonomik etkinliklerinin düşmesine yol açarken, müteşebbislerin kendi öz kaynaklarıyla orantısız muazzam bir malî gücün tüm avantajlarını kullanır hale gelmelerini sağlar. Kısacası, kredi sistemi sayesinde son derece küçük bir grup bütün bir toplumu sömürür hale gelir.

Ortaklık sisteminde ise sermaye ile birikimciler arasındaki ilişki hiçbir şekilde kopmaz. Bu durum birikimcilerin ekonomik faaliyetlere aktif katılımı sonucunu doğurur. Dolayısıyla bu sistemde ne ekonomik faaliyetlere iştirak etmeden gelir elde edilebilir, ne de başkalarının sermayesi ile toplumların sömürülmesi mümkün olur.

Her iki sistemde ilk çağlardan beri uygulanagelmektedir. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm'dan oluşan üç kutsal din kredi sistemini reddederken ortaklık sistemini meşru kabul etmişlerdir. Tarihte hem kredi hem de ortaklık sisteminin uygulanmasına yönelik çeşitli organizasyonlar geliştirilmiştir. Bugün kredi sistemini modern faizli bankalar uygularken ortaklık sistemini modern faizsiz bankalar uygulamaya çalışmaktadır.

Sonuçta, sermaye ancak ve ancak şirketler aracılığıyla, yani ortaklıklar yoluyla reel yatırıma dönüştürüldüğünden, tarihî tecrübeler de dikkate alınarak ortaklık sistemi yeniden gözden geçirilmeli ve daha geniş alanlarda uygulanma imkânı araştırılmalıdır.